

Брацкі А.

ДІАЛОГ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА І ЄЖИ ГЕДРОЙЦЯ НА ШПАЛЬТАХ ПАРИЗЬКОЇ «КУЛЬТУРИ»

У статті висвітлено маловідомий в Україні факт зв'язків Юрія Шевельова з найважливішим часописом польської післявоєнної еміграції. Тексти відомого українського дисидента, надруковані у паризькій «Культурі», проаналізовано як елементи опису тодішньої української долі та свідчення існування в еміграційному світі понаднаціональних союзів. У них тоталітаризм є одночасно джерелом споневолення окремих народів і гальмом, що не дає змоги подолати успадковану міжетнічну ворожнечу.

Ключові слова: Юрій Шевельов, Єжи Гедройць, паризька «Культура», суспільно-політична публіцистика, міжкультурний діалог.

Паризький польськомовний часопис «Культура», видання якого 1947 року ініціював Єжи Гедройць, був своєрідним феноменом у повоєнному європейському інтелектуальному житті польської еміграції, а також одним з найважливіших і найцікавіших явищ польської культури ХХ століття¹. З цим часописом пов'язані найвідоміші постаті польської та європейської культури: Юзеф Чапський, Чеслав Мілош, Вітольд Гомбрович, Костянтин Єленський, Олександр Ват, Густав Герлінг-Грудзінський, серед них також української культури: Богдан Осадчук, Юрій Шерех, Іван Лисяк-Рудницький, Євген Маланюк, Юрій Лавриненко. «Культура» виходила з 1947 до 2000 рр.

«Культура» дуже швидко стала видавничим органом східноєвропейської еміграції на Заході, а згуртоване навколо неї середовище було учасником повоєнних інтелектуальних дебатів у Європі. Дуже важливе місце в цьому аспекті посідало українське питання. Єжи Гедройць висловлював переконання про виняткове значення України для нашого регіону Європи, високо оцінював політичне значення українського незалежного руху, а головним завданням польської еміграції вважав налагоджувати польсько-українські відносини, нівелювати історичні стереотипи і висловлювати підтримку незалежницьких прагнень українців.

Є. Гедройцеві вдалося заохотити до праці в «Культурі» багатьох українських інтелектуалів, які після закінчення війни опинилися на Заході. Величезну посередницьку допомогу надавав йо-

¹ Ця робота є опрацьованим і доповненим варіантом статті: Юрій Шевельов і Єжи Гедройць : співпраця в паризькій «Культурі» // Укр. мовознавство. – 2011. – Вип. 41/1. – С. 22–25.

му Єжи Стемповський (Павел Гостовець), ознаки української діяльності якого знайшли відображення не лише в його листуванні з Гедройцем, а й у спогадах Юрія Шереха (Шевельова). Власне, за допомогою Стемповського і на особисте прохання Гедройця світової слави український мовознавець і літературознавець прилучився до створення українського колориту паризької «Культури». На сторінках часопису Ю. Шевельов надрукував три фейлетони «Młodzież czwartego Charkowa» («Молодь четвертого Харкова», № 1/1951) [11], «Pokój 101» («Кімната 101», № 5/1952) [13] та «Zachód jest Zachodem – Wschód jest Wschodem» («Захід є Захід – а Схід є Схід», № 11/1953) [14], перекладені польською мовою відомим польським поетом і перекладачем Юзефом Лободовським. Варто додати, що у згаданому 5-му номері «Культури» за 1952 рік міститься така біографічна довідка: «[Юрій Шерех. – А. Б.] До війни доцент в одному з університетів Радянського Союзу, викладач слов'янської філології. Після війни – професор Вільного Українського Університету у Мюнхені, бере участь в еміграційному культурному житті. Зараз викладає в Лундському університеті (Швеція)» [12, с. 2]¹.

Загалом «український слід» у паризькій «Культурі» протягом останньої декади набув у польських дослідженнях значного розмаху та викликав зацікавленість широкого кола читачів [6–9]. Однак треба ствердити, що це не нова течія в польських дослідженнях, бо вже 1959 року Ян Ковалік оприлюднив першу бібліографічну довідку про всі тексти, надіслані до редакції з 1946 до кінця травня 1959, а також про ті статті, які друкувалися в «Культурі» протягом 1947–1957 років; у цьому списку подано всі українські публікації, між іншим, Юрія Шереха [10, с. 180, 305].

Слід відзначити, що порушену на сторінках «Культури» українську тематику аналізували у своїх працях відомі польські дослідниці Богуміла Бердиховська [1] та Оля Гнатюк [5], варто згадати також опрацьований групою вчених збірник «Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 років» [2]. Тут ми хотіли б зосередитися на трьох статтях Юрія Шевельова, опублікованих на сторінках часопису.

Хронологічно перша з них – «Молодь четвертого Харкова» – присвячена описові його рідного міста. Шевельов починає розповідь довгим уривком із Григорія Квітки-Основ'яненка про Харків XIX століття. На його думку, Харків пройшов чотири етапи розвитку: перший – Харків слобід, хуторів і ремісників; другий – Харків – провінційне містечко непрохідної й

безнадійно сірої російської імперії; третій – символ українського урбанізму, народження якого оголосив Микола Хвильовий; четвертий – після смерті Хвильового та Скрипника, зачистки міста у 1933 році та перенесення столиці до Києва.

Під час перебування на еміграції до рук Шевельова потрапив твір Леоніда Лимана «Розповідь про Харків», який, за словами автора статті, можна назвати «Розповіддю про четвертий Харків». Молодь четвертого Харкова – це продукт радянської пропаганди і терору, що позбавляє права на почуття і вільнордумство, наказує вести життя за загальноприйнятим млявим і передбачуваним зразком. Однак, зауважує Шевельов, це покоління не є однорідною плазмою – це насамперед люди. Хоча радянська система прищепила їм лінощі, егоїзм і нігілізм, думки лише про щоденні потреби, хоча навчила їх брехні й жорстокості, ці риси не стали основою покоління. Воно відчуває нещирість системи і підсвідомо орієнтується на свободу мислення. Автор статті наголошує, що вказані одночасні риси: молодість і передчасне старіння, нігілізм і любов до життя – це контрастні характеристики, абсолютно типові для людини, яка сама по собі ніколи не булає схемою.

Юрій Шевельов у процесі відкривання очей, поглинання нових ідей та згадок про третій Харків вбачає можливість появи п'ятого покоління молоді, яка разом із великою кількістю інших українських міст визнає Харків столицею України, а не провінцією російської імперії.

В іншій статті – «Кімната 101» – літературознавець починає свою розповідь від аналізу системи часового регулювання лекцій у радянських ВНЗ, де було введено систему двох дзвоників – першого для студентів, щоб зайняли свої місця, а другого – для викладачів на позначення початку лекції. Як наголошує автор, в основі таких дій закладено переконання, що централізовані накази мають стосуватися всіх, як і у випадку статті Сталіна про мовознавство, яку потім довелося читати представникам інших наукових дисциплін під назвою: «Медицина і виступ товариша Сталіна на тему мовознавства», «Археологія й виступ товариша Сталіна на тему мовознавства» чи «Геологія й виступ товариша Сталіна на тему мовознавства». Хто цього не розумів, мусив дивитися на ситуацію очима Орвелла – пише Шевельов. Одночасно він порушує питання про перенесення ідеї соціалістичних змагань до ВНЗ, яка була неприйнятною навіть для радянських робітників на фабриках. Професорський склад ВНЗ ненавидить ці змагання ще більше, адже тут вони не мають найменшого сенсу: все здійснюється шляхом підписування на початку кожного семестру надуманих і нереальних

¹ Якщо не вказано посилання, переклад з польської мови мій. – А. Б.

зобов'язань, які, так само як система двох дзвоників, є фактичним самообплывуванням.

Автор вертається до головного мотиву – визначення викладачів як «позвоночних животнох». Це словосполучення означало мовну гру слів, що охоплює проблему морального хребта у викладачів та дзвоників, що вимірюють університетське життя. Проте автор нагадує, що зрілість і рівень науки насамперед визначає її об'єктивізм і розвиток відповідно до власної логіки. У двадцяті роки ХХ століття спостерігалася така самостійність, хоча йшла вона під руку із провінційністю та все ж довела, що українці не лише окремий народ. Він тримає перед у слов'янському світі, це єдиний правочинний спадкоємець праслов'ян, германські, готські, варязькі племена не відіграли жодної ролі в українській історії, а українська мова – наймилозвучніша мова у світі тощо. Пізніший погром системи вищої освіти – введення інститутів народної освіти, зміна кадрів та їхнє підпорядкування партії спричинило руйнацію системи навчання в Україні.

Остання стаття «Захід є Захід, а Схід є Схід» у своїй назві містить слова, запозичені з балади Редьярда Кіплінга, і порушує питання поетичної творчості Андрія Малишка. Цей талановитий український поет починав писати в 30-ті роки, коли інші такі ж талановиті поети вже ідеологічно «перебудували» свою поетичну художню майстерню.

Андрій Малишко відвідав Америку у той час, коли в радянській поезії панувала антиамериканська течія, та повернувся з подорожі в 1950 році зі збіркою віршів «За синім морем» [3]. Як пише Юрій Шерех, це були найменш щирі вірші у творчій спадщині Малишка, насичені радянськими штампами: літературознавець окреслює їх як «урядову поезію» та називає купою узагальнень радянської пропаганди за змістом, тобто небуттям. Однак поза політичним аспектом це документ людини, поштовх до зрозуміння протистояння Захід – Схід, чи точніше: Росія – Америка.

Стаття починається тезою, що росіяни й американці дуже уважно придивляються одне до одного, проте в цьому баченні немає чіткості, об'єктивності й реалістичності. У Малишка все це додатково поглиблене попереднім упередженим змалюванням недоліків Америки, про які він писав уже під час подорожі до неї: «Ми зустрінемося з нещастям за цим синім морем, за широким морем». Насправді кривди і нещастя він там не зустрічає, а пише те, що Радянський Союз розміщує на плакатах. Як пише Ю. Шерех, «ця Америка потрапила до збірки Малишка не з вулиць Нью-Йорка, а зі шпальт “Крокодила”». Її образ створив В. Маяковський з колегами у 20-ті

роки у так званих “Вікнах сатири РОСТА”» [14, с. 9–10]. У Малишка картини виразно переплетені: Шерех бачить тут змалюване Грабовським важке життя наймитів або нужденне життя російських бурлак Некрасова. У хибних уявленнях поета американська робітничка біднота жує скоринку чорного хліба і запиває її водою, а насправді в Америці замість цього мав би бути квасолевий суп з автомата.

Юрій Шерех називає такий тип думок народницьким і не може надивуватися, звідки в марксиста, дитини індустріалізації й технічного типу мислення народницький комплекс, причому настільки сильний, що дозволяє бачити Америку лише через його призму.

Літературознавець закидає Малишкові брак у його поезії конкретних американських образів: дерева важко ростуть на нью-йоркському граніті, у ліфтах працюють негритянки, робітники носять ковбойські блузи; образу несмачного американського хліба («білий, прісний, важить небагато, немає запаху і зовсім не поживний»), жовтого, на відміну від горілки, віскі. Крім цього, автор обмежується критикою універсальних образів життя, які в Америці менш привабливі, ніж у СРСР.

Під впливом віршів Малишка Ю. Шевельов висловлює тезу про психологічно незмінний стан радянських людей на допромисловому, доурбаністичному та народницькому рівні. Цей стан в СРСР спричиняє нерозуміння природи Америки, якій, своєю чергою, абсолютно чуже народницьке сприйняття світу. Щоб довідатися, чи Захід розуміє Схід, Шевельов аналізує книгу австралійського письменника Годфрея Бландена «Епоха вбивць» [4]. Змалюваний автором світ не відповідає дійсності: німецький окупант у Харкові – це все ж таки носій західної урбаністичної культури, а місцеве населення відзначається народницькою орієнтацією. Пошуки глибокої російської душі заважають Бландену побачити, що для радянської людини набагато важливішим за душу є шматок хліба.

Нове радянське покоління характеризується прагненням прогресу і змін, згідно зі словами К. Маркса, а також небажанням розуміти світ так, як це робить західна культура. Така плоскість думок є причиною і водночас ефектом процесу руйнування особистості через терор і недопругу пропаганду. Це – явище позбавлення інтелігентності, на зразок висловлювань самого Леніна, який слово «інтелігент» вживав як образливе. Згадана боротьба з інтелігенцією несла приховану заздрість на кшталт революційного гасла: «Нехай мені буде погано, лише б сусідові не було краще!» Усе це Ю. Шевельов зводить до твердження про примітивізм як причину відсталості Сходу.

Спосіб розповіді, глибинні та багатовекторні знання Юрія Шевельова, які простежуються в аналізованих трьох статтях, однозначно засвідчують, що читач початку п'ятдесятих років отримав тексти, які, безперечно, викликають безліч думок. Аналітичні моменти у згаданих

працях зберігають свою актуальність навіть у наш час як знак певного часу і слід співпраці Юрія Шевельова з паризькою «Культурою», а також як дуже влучні спостереження відносно ментальності націй загалом та їхніх окремих представників.

Список літератури

1. Бердиховська Б. Простір свободи : Україна на шпальтах паризької «Культури» / підгот. Б. Бердиховська ; Ін-т Адама Міцкевича. Центр міжнародної культурної співпраці, Укр. наук. ін-т Гарвардського ун-ту, Ін-т Критики, Культурна програма Року Польщі в Україні // *Przestrzeń wolności : Ukraina na kartach paryskiej «Kultury»*. – К. : Критика, 2005. – 528 с.
2. Гедройць Є. Єжи Гедройць та українська еміграція : Листування 1950–1982 років / Є. Гедройць : пер. з пол. та англ. О. Герасима, С. Грачової, С. Захаркіна, З. Курдина, Б. Матіяш, К. Москальця, А. Поритька, Н. Римської, А. Савенця / упоряд., передне слово і комент. Б. Бердиховська ; Укр. наук. ін-т Гарвардського ун-ту, Ін-т Критики, Літ. ін-т у Парижі. *Архів «Культури»*. – К. : Критика, 2008. – 752 с.
3. Малишко А. За синім морем / А. Малишко. – К. : Рад. письменник, 1950.
4. Blunden G. *The Time of the Assassins* / G. Blunden. – Philadelphia, 1952. – 375 p.
5. Bunt pokolenia : rozmowy z intelektualistami ukraińskimi / rozmawiały i opatrzyły koment. Bogumiła Berdychowska, Ola Hnatiuk. – Lublin : Wydaw. Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. – 285 s.
6. Giedroyc J. *Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982* / J. Giedroyc ; wybór, wstęp i przyp. Bogumiła Berdychowska ; listy aut. ukr. przeł. Ola Hnatiuk. – Warszawa : Czytelnik, 2004. – 829 s.
7. Osadczuk B. *Ukraina, Polska, świat. Wybór reportaży i artykułów* / B. Osadczuk ; wybór i przedmową opatrzył A. S. Kowalczyk ; wstęp J. Giedroyc i Cz. Miłosz. – Sejny, 2000. – 332 s.
8. Kowalczyk A. *St. Wiek ukraińsko-polski : rozmowy z Bohdanem Osadczukiem* / A. St. Kowalczyk ; red. B. Kerski, K. Zastawny. – Lublin : Wydaw. UMCS, 2001. – 179 s.
9. Kowalczyk A. *St. Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem* / A. St. Kowalczyk, B. Kerski, K. Zastawny. – Wrocław : KEW, 2008. – 272 s.
10. Kowalik J. «Kultura» 1947–1957. Bibliografia zawartości treści. *Działalność wydawnicza (1946 – maj 1959)* / J. Kowalik. – Paryż : Inst. literacki, 1959.
11. Szerech J. *Młodzież czwartego Charkowa* / J. Szerech // *Kultura*. – 1951. – Nr 1/39. – S. 11–23.
12. Szerech J. *Nota biograficzna* / J. Szerech // *Kultura*. – 1952. – Nr 5/55. – S. 2.
13. Szerech J. *Pokój nr 101* / J. Szerech // *Kultura*. – 1952. – Nr 5/55. – S. 3–13.
14. Szerech J. *Zachód jest Zachodem – Wschód Wschodem* / J. Szerech // *Kultura*. – 1953. – Nr 11/73. – S. 9–23.

A. Bracki

GEORGE SHEVELOV'S AND JERZY GIEDROYC'S DIALOGUE IN PARISIAN “KULTURA”

In the article is lighted up the not popular in Ukraine fact of connections of George Shevelov with the most important magazine of Polish post-war emigration. Texts of the known Ukrainian dissident, printed in parisian “Kultura”, analysed as elements of description of Ukrainian fate at that time and certificate of existence in the emigrant world over national unions. In the George Shevelov's articles totalitarianism is simultaneously the source of captivity of individual nations and brake, that does not allow to overcome inherited interethnic hostility.

Keywords: Yuri Shevelev, Jerzy Giedroyc, Paris “Kultura”, the socio-political journalism, intercultural dialogue.

Матеріал надійшов 23.02.2012